4.2. Fer'i Deliller

Müçtehidler, asıl kaynaklar olan kitap ve sünnet delillerini inceleyerek tavsiye edilen ikinci derece kaynakları tespit etmişlerdir. Bu ikinci derece kaynaklardan da hüküm çıkarmışlardır. Bunlara fer'i deliller adı verilir.

Fıkıhta; kitap, sünnet, icma ve kıyas için "dört delil" anlamında **edille-i erbaa** kavramı kullanılır. Ayrıca hüküm çıkarmada başvurulan *istihsan, mesâlih-i mürsele, sedd-i zerâi, örf-âdet ve istishâb* gibi kaynaklar da mevcuttur.

4.2.1. İcma

Sözlükte icma; bir işi yapmaya kesin kararlı olmak, azmetmek ve görüş birliği etmek gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise Peygamberimizin vefatından sonra herhangi bir dönemde yaşayan müçtehidlerin dinî bir konunun hükmü hakkında görüş birliği içinde olmalarıdır. İcma fıkıhta önemli bir delildir.

İcmanın gerçekleşmesi için müçtehidlerin görüş birliği ettiği konunun dinî bir konu olması, görüş birliğinin Peygamberimizin vefatından sonra olması, görüş birliği edenlerin Müslüman ve müçtehit olması gerekir. Bunun için müçtehidlerin bir araya toplanması şart olmayıp görüşlerini teker teker bildirmeleri ile de icma gerçekleşebilir.

İcma, sarih ve sükûti olmak üzere ikiye ayrılır:

- İcmaya konu olan dinî meselede, müçtehidlerin açıkça ve teker teker görüşlerini ortaya koymalarına **sarih icma** denir. Örneğin Peygamberimizin vefatından sonra Kur'an-ı Kerim'in mushaf hâline getirilmesi konusunda sarih icma oluşmuştur.

Kur'an'ın mushaf hâline getirilmesi konusunda sarih bir icma oluşmuştur.

ARAŞTIRALIM

Sükûti icmayı hangi mezhep imamı delil olarak kabul etmez? Araştırınız.

17 Müslim, Birr, 2.
18 Cum'a suresi, 9. ayet.
19 Ebû Davud, Salat, 215.

- Bir müçtehit, bir grup müçtehit tarafından verilmiş dinî hükümden haberdar olduğunda susup aksine bir görüş belirtmezse bu davranış, o müçtehidin ortaya çıkan icmayı dolaylı yönden onayladığı anlamına gelir. Buna **sükûti icma** denir.
- Dinî bir mesele üzerinde icma ederken Müçtehidlerin kitap, sünnet veya kıyas gibi bir delile dayanmaları gerekir. Buna **icmanın dayanağı** denir. Bu, icmanın temelsiz ve sadece şahsi görüşlere dayanmadığını ve dinî bir temeli olduğunu gösterir. İcma, bazen manası açık ve kesin olan ayetin anlamını pekiştirmek için yapılır. *"Namaz; kitap, sünnet ve icma ile sabittir."* cümlesindeki icmanın böyle bir fonksiyonu vardır. Bazen de icma farklı anlamlara gelebilecek bir ayetin manasını sınırlayarak kesinleştirmek için yapılır. Örneğin, **"namazı kılınız ve zekâtı veriniz."** ayetlerinde yer alan *"salat"* ve *"zekât"* kelimeleri farklı anlamlara da gelmektedirler. Ancak bunların dinde bilinen anlamıyla namaz ve zekât anlamına yorumlanması gerektiği konusunda sarih icma vardır.

BİLGİ KUTUSU

« إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى ... »

"Ameller niyetlere göredir. Kişi için ancak niyet ettiği şey vardır..."

(Buhârî, Bed'ül Vahy, 1)

ARAŞTIRALIM

Resulullah (s.a.v.) döneminde icmanın varlığından söz edilemez. Bunun sebebi nedir? Araştırınız.

BİLGİ KUTUSU

Kıyas yapabilmek için şu dört unsurun bulunması gerekir: *Asıl, fer, aslın hükmü ve illet.*

Asıl; hükmü nasla belirlenmiş olan ve kendisine kıyas yapılacak meseledir.

Fer; naslarda hakkında hüküm bulunmayan ve hüküm bulunana kıyas edilecek meseledir.

Aslın hükmü; kaynaklarda yer alan ilk hükmün taşıdığı helallik, haramlık gibi hükümlerdir.

İllet; asıl ile fer arasındaki benzerliği sağlayan ve kıyas yapılmasına imkân veren ortak niteliktir.

Başkalarının yanında iki kişinin gizlice konuşması hoş karşılanmamıştır.

4.2.2. Kıyas

Kıyas kelimesi sözlükte; bir şeyi bir başka şeyle ölçmek, takdir etmek ve iki şeyi birbirine eşitlemek gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise Kur'an, sünnet veya icmada hükmü bulunmayan meseleye, aralarındaki illet birliği sebebiyle bu kaynaklardan birinde yer alan meselenin hükmünü vermektir.

Örneğin, Kur'an ve hadislerde *şarabın* hükmü belirlendiği hâlde *biranın* hükmü belirlenmemiştir. Yüce Allah şarapla ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

﴿ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ
مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾

"Ey iman edenler! İçki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz."[20]

Müçtehit biranın hükmünü belirleyebilmek için birayı şaraba kıyas etmektedir. Bunun için ortak bir nitelik aramaktadır. İki madde arasında benzerliği sağlayan ve aynı zamanda şarabın haram kılınmasının gerekçesi olan ortak nitelik sarhoş ediciliktir. Burada kıyaslama yapılmış, sarhoş ettiği için şaraba haram hükmü verildiğinden sarhoşluk veren bütün alkollü maddeler ve bira da haram sayılmıştır. Aynı şekilde haram kılınma illetini (ortak özelliğini) barındıran tüm uyuşturucu maddeler de haram kabul edilmiştir.

Üç kişiden ikisinin fısıldaşarak konuşmasının yasaklanmasına kıyasla, farklı bir dille aralarında konuşmaları da yasaklanmıştır. Peygamberimiz *"Üç kişi olduklarında, ikisi üçüncülerini bırakıp gizlice konuşmasınlar."*[21] buyurmuştur. Hz. Peygamber çiğ soğan, sarmısak kokusuyla başkalarını rahatsız etmesini yasaklamasına; ter, çorap vb. kötü kokuları kıyas edilebilir.

ÖĞRENELİM

Aşağıdaki tabloda kıyasın nasıl yapıldığına dair bir örnek bulunmaktadır:

KONU		İLLET	HÜKÜM	DELİL
Asıl :	şarap	Sarhoş edicilik	Haram	**"Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz."** (Maide suresi, 90. ayet)
Fer :	bira	Sarhoş edicilik	Haram	Kıyas

20 Mâide suresi, 90.ayet.
21 Buhârî, İsti'zân, 45; Müslim, Selam, 36.

4.2.3. Sahabe Kavli

Sahabe kavlinden maksat, Resulullah'ın (s.a.v.) ashabından nakledilen içtihadi görüş ve fıkhi fetvalardır. Dinin maksatlarını ve inceliklerini en iyi bilenler onlardır. Yüce Allah **"Önde gidenlerin birincileri olan Muhacir ve Ensar ile onlara güzelce uyanlardan Allah razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır..."**[22] ayetinde sahabeleri övmüştür. Bu konuda Peygamberimiz de *"Ümmetimin en hayırlısı, benim zamanında bulunanlardır. Sonra onlara yakın olanlar, sonra da onlara yakın olanlardır."*[23] buyurarak onların hayırlı insanlar olduklarını ifade etmiştir.

Kitab, sünnet ve icmada hüküm bulunmadığı zaman Hanefi, Mâliki, Şâfiî, ve Hanbeli mezhebi fakihleri **"İlleti akıl ile bilinemeyecek hükümlerde sahabe kavli, kesin hüccettir."** demişlerdir.[24]

4.2.4. İstihsan

Sözlükte istihsan; bir şeyi güzel saymak, iyi olarak kabul etmek, tercih etmek gibi anlamlarına gelir. Terim olarak istihsan; müçtehidin özel bir delile veya sebebe dayanarak genel kuraldan ayrılıp özel bir hükmü tercih etmesidir.

Müçtehidin dayandığı özel delil veya sebep; nas, icma, zaruret olabilir. Bu gerekçelerden birine dayanarak müçtehit bir meselenin benzerlerine verdiği hükümden vazgeçip yeni bir hüküm vermektedir. İstihsan yönteminde müçtehit, genel hükümden özel bir hükmü istisna etmektedir.

Unutarak yiyip içen kimsenin orucunun bozulmaması istihsan yoluyla sabittir. Genel kurala göre orucun bozulması gerekir. Ancak Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *"Oruçlu iken unutarak yiyip içen kimse orucunu tamamlasın. Zira onu Allah yedirip içirmiştir."*[25] Ebû Hanîfe'nin **"Bu hadis olmasaydı, kıyasa göre amel edip unutarak yiyip içenin orucunun bozulacağına hüküm verirdim."** dediği nakledilir.[26]

4.2.5. Mesâlih-i Mürsele

Sözlükte mesâlih-i mürsele, herhangi bir kayda bağlanmayan maslahatlar anlamına gelmektedir. Terim olarak mesâlih-i mürsele, **insanlara bir yarar sağlayan veya onlardan bir zararı uzaklaştıran ancak geçerli olup olmadığına dair delil bulunmayan maslahatlardır.**

NOT EDELİM

Meşhur İslam âlimi İmam el-Gazzâlî (öl. h.505/m.1111) ***yararlı olanın elde edilmesi ve zararlı olanın giderilmesi*** ilkesinin önemiyle ilgili şöyle demektedir:

"Maslahattan maksad, dinin amacını korumaktır. Dinin insanlara yönelik olan amacı ise onların din, can, akıl, nesil ve mallarını korumak olmak üzere beştir. İşte bu beş temelin korunmasını içeren her şey maslahat, bu beş temeli ortadan kaldıran her şey de mefsedet olup bu mefsedetin giderilmesi ise maslahat icabı gereklidir."

(Gazzâlî, el-Müstasfâ, C 2, s. 482)

ÖRNEKLER BULALIM

İstihsanı hangi mezhebin delil olarak kullandığını araştırınız ve istihsana bir örnek bulunuz.

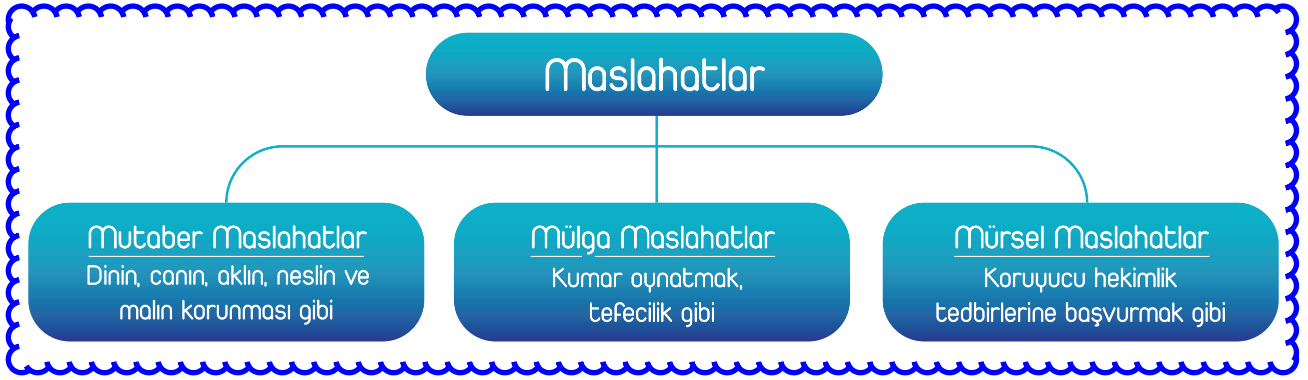

TARTIŞALIM

Bir dükkân sahibi, dükkânını market için kiraya verince aldığı kira ücreti helal olurken kumarhane için kiraya verince aldığı ücret haram olur.
Bu durumun sebebini sınıfta tartışınız.

---

22 Tevbe suresi, 100. ayet.
23 Müslim, Fezailu's-Sahabe, 213, 215; Ebû Dâvud, Sünnet, 9.
24 Gazâlî, El-Mustasfa, C 1, s.135.
25 Buhârî, Eymân, 15 ve Savm, 26; Tirmizî, Savm, 26; Müslim, Sıyâm, 171.
26 Zekiyyüddin, Şaban, İslam Hukuk İlminin Esasları, s. 165.

Başlıca üç çeşit maslahat vardır:

Muteber maslahatlar: Allah ve Resulü'nün hüküm koyarken fert ve toplum yararını dikkate alarak ortaya koyduğu maslahatlardır. *Dinin, canın, aklın, neslin* ve *malın* korunması gibi maslahatlar bu türdendir.

Mülga maslahatlar: Dinen geçersiz maslahatlardır. Örneğin kumar oynatmak bir işletmenin daha fazla kazanç sağlaması gibi bir maslahat içerir. Ancak şâri, haram kazanç yoluyla ulaşılacak maslahatı iptal etmiş ve geçersiz saymıştır.

Mürsel maslahatlar: Allah ve Resulü'nün geçerli veya geçersiz saydığına dair delil bulunmayan maslahatlardır.

Mürsel maslahatlara göre hüküm vermeye **ıstıslah** adı verilir. Örneğin devlet bütçesi giderleri karşılamıyorsa kamu yararı için devlet ilave vergiler koyabilir. Yol güvenliği yoksa kişilerin maslahatı için seyahati engelleyebilir. Genel sağlığı koruma maslahatının bir gereği olarak koruyucu hekimlik tedbirlerine başvurabilir.

4.2.6. Örf

Çoğunluğun veya bir toplumun benimseyip alışkanlık hâline getirdiği iyi ve faydalı şeylerdir. Bir şeyin örf hâline gelmesi için dinin veya ortak aklın (aklı selim) o alışkanlığı iyi bulması ve içine sindirmesi gerekir.

Dinî hükümlerin bir kısmında örf bir delil olarak kullanılmıştır. Mesela, Yüce Allah bir ayette örfe şöyle işaret etmiştir: **"...Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir..."**[27]

Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Müminlerin güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir."*[28]

İnsana ve topluma hitap eden İslam, örfe değer vermekle aslında insana ve insanların ortak aklına değer vermiştir. Bu sebeple hakkında nas olmayan birçok konuda örfe başvurulur. İnsanlar arasında yapılan sözleşmelerdeki belirsizliklerin açıklığa kavuşturulmasında, ücretlerin ve çalışma saatlerinin belirlenmesinde, kiralık evin masraflarının kime ait olduğunun belirlenmesinde, yeminlerin tespitinde, gerek toplumda ve gerekse aile içinde hak ve vazifelerin dağılımında örfe başvurulmaktadır. Ancak örfün değişimine bağlı olarak hükümler de değişiklik gösterebilir.

BİLGİ KUTUSU

- Örfün geçerli olabilmesi için naslara aykırı olmaması gerekir.
- Örfün değişimine bağlı olarak hükümler de değişiklik gösterebilir.

Okul, müze, askeri bölgelerde ve özel mülklerde kamera ile çekim yapmak sedd-i zerâî ilkesine dayanarak yasaklanabilir.

4.2.7. Sedd-i Zerâi

Sözlükte vasıtaların engellenmesi anlamına gelir. Terim olarak Sedd-i Zerâi, **kötülüğe giden yolların kapatılmasıdır**.

Bazı fiiller aslında yasak olmadıkları hâlde kötülüğe götürdüğü için yasaklanır. Örneğin kenevir bitkisi uyuşturucu için de kullanıldığından bu bitkinin ve tohumlarının üretimi kontrol altına alınabilir. Yine, balık avlamak aslında helal bir eylemdir. Fakat balık neslinin tükenmesine sebep oluyorsa bazı mevsimlerde balık avı yasaklanabilir.

Sedd-i zerâî ilkesine dayanarak doğal hayatı korumak için av sezonu dışında av yasağı konabilir.

27 Bakara suresi, 233. ayet.
28 Ahmed b. Hanbel, C 1, s. 379.

BİLGİ KUTUSU

﴿... اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دٖينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتٖى وَرَضٖيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دٖينًاۜ ...﴾

"... Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı seçtim ..."

(Mâide suresi, 3. ayet)

TARTIŞALIM

Teneffüs bittiğinde sınıfa dönen bir öğrencinin çantasında parasını göremeyince teneffüse çıkmayıp tek başına sınıfta oturan bir arkadaşına "hırsız" demesini doğru buluyor musunuz? İstishâb delili bakımından tartışınız.

4.2.8. İstishâb

İstishâb, bir zamanda **mevcut olan durumun değiştiğine dair delil bulunmadıkça hâlen varlığını koruduğuna hükmetmektir**. İstihâb delili, Maliki mezhebi tarafından sıkça kullanılır.

Bir kişinin suçu ispat edilinceye kadar suçsuz olduğunun kabulü, kazanılmış haklarının korunması ve kesin olan bir şeyin şüphe ile ortadan kalkmayacağına hükmetmek, bu yöntem ile olmaktadır. Örneğin kendisinden uzun süre haber alınamayan ve ölüp ölmediğine dair bilgi de bulunmayan kişinin kaybolmadan önce edindiği haklar korunur ve malı mirasçılarına dağıtılmaz. Uzun zamandan beri bir malı elinde bulunduran kimse, başka birisi çıkıp kendisine ait olduğunu ispat etmedikçe bu malın sahibi sayılır.

4.2.9. Şer'u Men Kablena

Sözlükte "bizden öncekilerin şeriatı/şeriatları" anlamına gelen şer'u men kablena tabiri, Hz. Muhammed'den (s.a.v.) önceki peygamberlere gönderilen dinî hükümler anlamındadır.

Kur'an'da diğer kavimler hakkında ortaya konulan hükümlerden nesih edilenler bağlayıcı değildir. Yürürlükte olduğuna dair delil bulunan hükümler ise bağlayıcıdır. Örneğin Bakara suresi 183. ayetinde **"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı."** şeklinde ifade edilen oruç ibadeti yürürlüktedir ve bağlayıcı bir hükümdür.[29]

BİLİYOR MUSUNUZ

İstishâbla ilgili bazı prensipler vardır ve bunlar istishâbın çeşitleridir. Söz konusu prensipler şunlardır:

- **Beraet-i zimmet asıldır:** Sanık, suçlu olduğu ispat edilene kadar suçsuzdur.
- **Eşyada aslolan mübahlıktır:** Haram olduğuna dair kesin bir delil bulunmayan her şey, nimet olması yönüyle mübahtır.
- **Şek ile yakîn zâil olmaz:** Bir şeyin var olduğu kesin olarak biliniyorsa onun varlığının şimdi de devam ettiğine hükmedilir ve şüphe sebebiyle yokluğuna hükmedilemez.

29 İbrahim Kâfi Dönmez, "Şer'u Men Kablenâ", TDV İslam Ansiklopedisi, C 39. s. 15-16.